

АКСІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

І. Г. СИДОРЕНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології,
ORCID 0000 0002 9478 2984

**Національний університет біоресурсів
і природокористування України,**
E-mail: limans@i.ua

Анотація. У статті розглянуто функціонування цінностей у структурі світогляду особистості. Виявлено, що у сучасну добу відбувається перехід від однієї системи цінностей, що склалася у Новий час, до іншої, яка відновлює колишнє значення ціннісної свідомості у поєднанні з практичним вирішення завдань сучасного буття.

Ключові слова: аксіологія, культура, особистість, вищі цінності, загальнолюдські цінності, життя, свобода, діалог.

Актуальність. Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві, зачіпають життєві інтереси багатьох людей. Кожен громадянин і вся країна в цілому перебувають сьогодні перед вибором різних варіантів дії і повсякденного вибору. Його глибинний зміст може бути сформульований у вигляді проблеми, яка має три рівні: рівень індивідів, рівень соціальних груп і рівень суспільства як цілого. Суть зазначеної проблеми можна сформулювати так: або використовувати можливості соціокультурних змін, які відкрилися, й зробити індивіда рівноправним суб'єктом у взаєминах з державою чи владою або ж упустити цей історичний шанс свого розвитку.

Які ж можливі шляхи вирішення зазначеної проблеми? Одна з можливих відповідей лежить в руслі традиції, яка йде від французьких матеріалістів XVIII ст.: визначальними є зовнішні щодо індивідів соціально-політичні та економічні чинники. Інша відповідь лежить у руслі веберовської традиції: глибинними регуляторами людських дій є цінності самих індивідів і соціальних груп як суб'єктів суспільних процесів. Перший варіант справедливий для стабільно функціонуючого суспільства. Коли ж суспільство опиняється перед невизначеністю, необхідно звернутися до специфіки та особливості функціонування цінностей у структурі світогляду особистості. Цінності є тими основами людського життя та культури, на підставі яких здійснюється вибір індивідами, соціальними групами, суспільством.

У другій половині XX століття внаслідок усвідомлення кризи, що виникла у сформованому на Заході типі суспільного буття, відбулося повне переосмислення цінностей. Форми суспільного буття, економіки та культури набули ознак, суть яких вміщується в префікс "пост-": постіндустріальне, посткапіталізм, постмодернізм. Відповідно постало питання про нові ціннісні засади функціонування суспільств та культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія цінностей виникла доволі пізно – у середині XIX сторіччя. Уявлення про добро, благо, красу та

інші цінності були предметом роздумів уже античних філософів, проте узагальнюючого уявлення про цінності як такі та про закономірності їх прояву в різних конкретних формах у філософії довгий час не було. Цінності аналізувалися розрізнено тому, що не усвідомлювалися як конкретні прояви єдиного початку. Релігійна свідомість європейського середньовіччя за самою своєю природою є формою ціннісної свідомості. Однак і стосовно середньовіччя не можна говорити про власне аксіологічні уявлення, тому що середньовічним філософам відома тільки одна справжня цінність – Бог [3; 10]. У релігійній свідомості цінність дана як уявлення про священне, надчуттєве, божественне. Виявлення своєрідності феномену цінностей було здійснене в 60-ті роки XIX сторіччя німецьким філософом Г. Лотце. До цінностей були віднесені благо, прекрасне, справедливість та інші прояви буття [3; 14].

Більшість ідей про вивчення гуманістичних цінностей, про розвиток ціннісної свідомості знайшли відображення в роботах російських релігійних філософів М. Бердяєва, С. Булгакова, Н. Лосського, В. Соловйова, П. Флоренського, С. Франка та ін. “Духовність несе із собою звільнення, вона несе із собою людяність.... Можливий прорив духовності в соціальне життя, і все краще в соціальному житті виходить з цього джерела. Потрібно залишити зовсім помилкову ідею другої половини XIX століття, що людина є створенням соціального середовища. Навпаки, соціальне середовище є створенням людини” [1; 324].

Мета роботи полягає в окресленні аксіологічного підходу до пояснення специфіки світогляду особистості.

Результати дослідження та їх обговорення. Аксіологічний підхід до пояснення специфіки та змісту культури дозволив об'єднати її численні властивості навколо поняття цінності. Оскільки саме цінності визначають зміст культури народу та суспільства, тому саме цінності стають ядром цієї культури. На підставі цього культура може бути представлена як процес і результат реалізації системи цінностей особистості (соціальної групи, суспільства) у процесі життєдіяльності.

Формування світогляду особистості є результатом впливу зовнішнього макро- та мікросередовища, підсумком ціннісно-орієнтаційної діяльності, яка складається як з власне світоглядного виховання, так й безпосередньої духовної діяльності соціального суб'єкта. Ядром світоглядних поглядів і переконань особистості є вищі цінності.

Поняття вищих цінностей завжди було однією з центральних проблем людського буття. Своїм корінням ця проблема сягає грецької античності, однак і дотепер багато питань тут залишаються дискусійними. Деякі дослідники вважають узагалі неможливим будь-яке раціональне обґрунтування цієї проблеми. Немає в даний час і термінологічної чіткості при вирішенні проблеми вищих цінностей. Не вирішене також питання про зміст самого поняття «вища цінність», багато сумнівів виникає й при визначенні статусу тієї чи іншої вищої цінності в різні історичні часи і в різних культурах.

Насамперед йдеться не про те, що позитивні цінності – вищі, а негативні – нижчі. Позитивність і негативність визначається тим, чи відповідають цінності потребам і інтересам людини, чи ні. Для поділу цінностей на вищі та нижчі необхідний інший критерій. Розрізнення піднесеного та низького, духовного та тілесного при уявній очевидності цих слів у звичайній мові не є однозначним [2, с. 178].

Один із можливих підходів до такого поділу знаходимо у вченні Аристотеля про блага. Благом, говорить Аристотель, називають те, до чого всі прагнуть. Але до одних речей люди прагнуть заради них самих, до інших – як до засобів для перших. Можна вказати на те, що щось привертає і цікавить людей як представників певної спільноти, або як чоловіків, або ж жінок, як молодих людей та людей старшого віку тощо. Однак має бути щось, що є цінним для людини як такої незалежно від статевих, вікових, професійних, соціальних, релігійних, культурних та інших відмінностей. Чи не тому, що це щось цікаво можливо найбільшому числу людей, а тому, що це щось не залежить від приватних ситуацій й індивідуального збігу обставин. Те, що є цінним для людини як такої взагалі і відповідає її призначенню, Аристотель називав вищим благом.

Вище благо – безумовне, тобто абсолютне й універсальне. У межах певної системи цінностей вища цінність мислиться абсолютною (незалежною від плинних обставин) й універсальною (такою, що має бути прийнятою кожним індивідом). У сучасній аксіології та етиці вище благо називають ідеалом [2, с. 178]. У різні епохи універсальні цінності сприймалися всередині конкретної ієрархії. У давніх мислителів в триєдності Істини, Добра та Краси на першому місці було Добро, в Новий час – Істина.

Під час визначення статусу вищих цінностей також виникають питання. Тлумачення життя як вищої цінності здається безперечним – якщо немає земного існування, інші цінності втрачають свою стійкість. Людство не зможе продовжити власне буття, якщо воно перестане сприймати життя як вічну цінність. Але цінність життя в різних культурах виявляється неоднаковою. Так, біля витоків людства нескінченність життя зовсім не оцінювалася як вічна або безумовна цінність. Уявлення про безсмертя на певній стадії розвитку людства оберталось невідворотністю долі. Досить часто воно не тільки втішало, а, навпаки, сприймалося як нещастя. Варто згадати старозавітний мотив прокляття Каїну, якого Ягве прирік на поневір'яння, проте забороняє позбавляти його життя. Або ж християнську легенду про Агасфера, що приречений із століття в століття безперервно поневірятися, чекаючи другого пришествя Христа, який один може зняти з нього спокуту.

Розглянемо таку духовну цінність, як свобода. В усі часи людей, що прагнули здобути свободу, страчували, піддавали катуванням, таврували. Однак ні знущання, ні переслідування не могли знищити волелюбність. Водночас, свобода не завжди є благом. Нерідко вона стає жорстоким випробуванням: здобувши омріяну свободу, людина на вміє нею розпорядитися. У різних культурах не завжди свобода сприймається як вища цінність. У якості останньої може виступати несвобода, вірніше, причетність до цілого, єдність з ним. Цьому питанню присвячена одна із праць Е. Фромма – “Втеча від свободи”. Виявляється, людина натовпу зовсім не прагне здобути свободу, психологічно їй набагато комфортніше, якщо її життям, її волею та розумом розпоряджається тоталітарний лідер. В орієнтації підкорення простежуються мазохістські тенденції, в основі яких лежить одна мета: позбутися власної особистості, втратити себе; інакше кажучи, “позбутися тягара свободи” [4, с. 132].

Свобода не може бути визнана абсолютною позитивною цінністю – вона буває також джерелом зла, стаючи згубною для людини силою. Цінність

свободи потенційна, і тільки конкретна реалізація цієї можливості дозволяє винести позитивне або негативне ціннісне судження.

Вищою цінністю, яка пов'язує моральність і мораль, є добро як належне, проте воно може бути добром лише тоді, коли бажане нами. Тому добро стає ядром і внутрішньою основою культури в царині моралі або моральної культури як прояв моральних цінностей. Мораль, будучи сукупністю норм людського співжиття, при переході в право як вищу цінність перетворюється на справедливість, а значить - норми, цілі й основи правової культури.

Чим складнішою є структура соціально неоднорідного суспільства, тим більше виявляється необхідність подвоєння способів його організації - доповнення правового способу політичним. Політичні цінності народжуються на соціально-психологічному рівні суспільної свідомості, як загальні для групи риси національного характеру, психології, самосвідомості, і формулюються на ідеологічному рівні теоретиками. Політичні цінності надособистісні, оскільки відповідні оцінки виносяться індивідом не від власного імені, а від імені тієї спільності, до якої він належить і представником якої себе вважає, однак, вони базуються на переживанні – емоційному сприйнятті індивідом інтересів та ідеалів спільності, до якої він належить, і його до неї приналежності.

Політичними цінностями стають патріотизм, громадянськість, національна гідність, тощо, тобто духовні сили, які об'єднують безліч людей незалежно від того, чи знайомі вони, знаходяться в безпосередньому контакті один з одним, і протиставляють кожного тим, які мають інші політичні ідеали та програми [3, с. 100].

Закони та правові норми встановлюють політики, закріплюючи в них свій владний інтерес, виступаючи при цьому від імені народу та посиляючись на благо народу. Однак не завжди те, що є добром і благом для влади, стає таким для народу, і навпаки. Визнаючи неминучість існування державної організації суспільства та державної влади, першим кроком до досягнення політичної та морально-правової культури потрібно подолати ілюзії про тотожність держави та суспільства. Значення політичних цінностей амбівалентне - вони й об'єднують, і роз'єднують людей, бо зміцнюють єдність якоїсь однієї частини людства, тим самим руйнуючи його цілісність, аж до провокування та виправдання військових конфліктів.

Вічні або вищі цінності виявляють свою обмеженість в контексті людської історії. Складність та суперечливість природи вищих цінностей не дозволяє зробити однозначного висновку щодо їх змісту та структури. Проте очевидним є те, що на вершині будь-якої можливої ієрархії цінностей завжди знаходиться людина.

Визнаючи цінність окремої людини як особистості, її право на волю, щастя та прояв своїх здібностей, необхідно визнати і головне право людини - право жити у чистому природному середовищі. У цьому відношенні можна стверджувати, що об'єктивний хід подій замість антропо- і соціоцентристських цінностей породжує нову систему цінностей, яка враховує як єдність людства, так і його нерозривний зв'язок із природою.

Антропоцентризм не лише вичерпав себе, але й став серйозною перешкодою на шляху подолання екологічної проблеми людства. Найважливішою ознакою екологічної культури є відмова від антропоцентризму та перехід до біосфероцентристської системи поглядів. Це означає, що тепер під час вирі-

шення будь-яких господарських проблем пріоритет необхідно віддавати природним факторам перед соціальними. Кінцевою метою такого підходу все одно є людина, але не прямо, а опосередковано, через збереження природного середовища її існування.

Заміна культури модернізму новим історичним типом цивілізації, який називають поняттями “постіндустріальна”, “посткапіталістична”, “постмодерністська”, зумовлює пошук нової ієрархії цінностей. У теперішній час стає все більш очевидним, що не насильство, а діалог є єдино ефективним способом вирішення духовних протиріч, бо в ядерний вік насильство в будь-який його формі містить в собі небезпеку знищення всього людства. Разом із тим, найделікатніша діалогічна форма зіставлення різних систем цінностей не позбавляє ідеологію необхідності доводити перевагу одній з них над іншими. Саме з цієї причини сьогодні починає викристалізовуватися нова система цінностей, з новою домінантою. У сучасну добу, під загрозою самознищення людства в результаті внутрішніх протистоянь і розбрату цивілізації із природою, стала визрівати свідомість пріоритету загальнолюдських цінностей [3, с. 100].

Висновки. Нині відбувається інтенсивний процес переосмислення основних положень, пов'язаних із розумінням тенденцій і характером розвитку суспільства. Формулюючи нову концепцію розвитку суспільства, важливо не упустити в ній головного - самої людини, суб'єкта діяльності. Рух суспільства вперед без людини неможливий. Самий розвиток будь-якої спільноти виявляється насамперед як історична дія людей.

Історія людства демонструє, що регулятивне значення цінностей тим більше, чим вище рівень духовності – як у людського роду, так і в окремої людини: від первісного стану до цивілізованого, від язичництва до монотеїзму, від безособистісного буття людини у традиційних типах культури до формування особистісно-відповідального типу свідомості в модерній культурі. Новий тип ціннісної свідомості загрожує трагічними наслідками, оскільки абсолютизація свободи особистості призвела до її егоїстичного самообособлення й роз'єднання людей, до трагедії індивідуалізму [3, с. 191]. Єдиним реальним виходом для всього людства є пошук шляхів і способів діалогічного поєднання цінностей і прав особистості з цінностями і правами людства.

В існуючих в даний час класифікаціях духовних цінностей важливе місце займають вищі цінності, які пронизують всі рівні і сфери людських зв'язків і відносин. У багатьох концепціях вищою цінністю є людина. У той же час набирає силу підхід, в якому не лише людина, але й природа, набуває статусу найвищої цінності. Визнання самоцінності людини і природи не означає заперечення інших вищих цінностей. У різних видах культури функціонують саме ті цінності, які можуть бути гранично доступними для реалізації на будь-якому з рівнів культури. У різних видах культури функціонують саме ті цінності, які можуть бути гранично доступними для реалізації на будь-якому з рівнів культури: в релігії такою цінністю є Бог, в моральності – добро, в мистецтві – краса, в політиці найвищою цінністю є мир, в економіці – корисність, в науці – істина тощо. Лише опанувавши світову культуру, перетворивши її на невід'ємну частину свого досвіду, людина може усвідомити необхідність активно утверджувати у життєдіяльності ті гуманістичні цінності, які складають основу справді культурного світогляду.

References

1. Berdyaev, A. (1993). O naznachenii cheloveka [About the appointment of a person]. Moscow, Russia: Respublika, 383.
2. Guseynov, A.A., Apresyan, R.G. (2000). Etika [Ethics]. Moscow, Russia: Gardariki, 472.
3. Kagan, M.S. (1997). Filosofskaya teoriya tsennosti [Philosophical Theory of Value]. St. Petersburg, Russia: TOO TK "Petropolis", 205.
4. Fromm, E. (1989). Begstvo ot svobodyi [Escape from freedom]. Moscow, USSR: Progress, 272.

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

И. Г. Сидоренко

Аннотация. Статья посвящена анализу аксиологического подхода при объяснении специфики мировоззрения личности. Выявлено, что в современную эпоху происходит переход от одной системы ценностей, сложившейся в Новое время, к другой, восстанавливающей прежнее значение ценностного сознания в сочетании с практическим решением задач современного бытия.

Ключевые слова: аксиология, культура, личность, высшие ценности, общечеловеческие ценности, жизнь, свобода, диалог

AXIOLOGICAL PROBLEMS OF WORLD PERSONAL VIEW

I.G. Sydorenko

Abstract. The article is devoted to the analysis of the axiological approach in explaining the specifics of a person's worldview. It considers the functioning of values in the structure of a person's worldview. It is revealed that in the modern era there is a transition from one system of values, established in modern times, to another, restoring the old value of value consciousness in combination with practical solutions to the problems of modern life.

Key words: axiology, culture, personality, higher values, universal values, life, freedom, dialogue